

LA PLAÇA DEL *CAMPIDOGLIO*

Guillem Alventosa Talamantes
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Localització

Un dels projectes més rellevants dins de l'activitat artística de Miquel Àngel, realitzat quan ja era un ancià, es tracta de la intervenció que va realitzar al turó Capitolí, seu del govern de la ciutat de Roma des de temps medievals i que havia nascut després dels enderrocaments dels antics temples al *Mons Capitolinus*. El projecte va consistir en un treball de remodelació ja que abans existien dos edificis col·locats a la part superior del turó formant un angle agut entre ambdós. Al costat est de la plaça es trobava ubicat l'edifici del *Palazzo dei Senatori* —dit també *Palazzo Senatorio* o *Palazzo del Senatore*—, l'edifici més important de caire administratiu de Roma en aquell moment, el costat nord estava ocupat per l'església conventual franciscana de *Santa Maria in Aracoeli*, i davant d'aquest es trobava el *Palazzo dei Conservatori*, seu dels gremis en la planta baixa; així doncs la feina de Miquel Àngel va ser modificar i ornamentar la façana del *Palazzo del Senatore* i *dei Conservatori*, duplicant aquest últim al costat nord i convertint la plaça en un espai tancat on l'església va desaparèixer de la vista general.

Partint de l'any 1536, quan s'havia produït la visita de Carles V a Roma, el Senat ja tenia la idea de realitzar reformes al Capitoli, no obstant no hi havia recursos financers per a què les obres foren realitzades d'una forma digna. Fou al voltant de l'any 1588 quan es va decidir traslladar a la plaça del Capitoli l'estàtua equestre de Marc

Aureli que es trobava a la plaça Laterana i al 1544 s'afegeix al transepte de l'església franciscana una escala per poder entrar directament a l'església des de la plaça. Entre 1550 i 1553 i després de la destrucció de la *loggia* o arcada i de l'antiga escala, s'inicia la construcció de la doble escalinata situada davant del *Palazzo dei Senatori*. En 1561 s'emplacen les balustrades i al centre de la plaça s'inicia la construcció d'una forma oval alçada sobre tres escalons que deixa al centre l'estàtua. La construcció de l'escalinata amb forma de rampa balustrada a la qual li donarien el nom de *cordonata*, acabarà l'any 1583 a mans de Giacomo della Porta.

L'any 1563 quan el papa Pius IV destina al projecte els fons necessaris i ordena la restauració completa del *Palazzo del Senatore*, s'inicia una nova etapa en les obres que dona la forma actual a la plaça. S'inicien els treballs en el *Palazzo dei Conservatori*, els quals no conclouran fins 1576. L'obra comença la seua direcció a mans de Guidetto Guidetti¹ i és encomanada finalment a Giacomo della Porta l'any 1564. En primer lloc en 1565 es realitza un pedestal ovalat per a l'estàtua, partint d'un esbós de Miquel Àngel, fet que sabem pel burí publicat de Nicolas Béatrizet on es mostra el pedestal amb l'estàtua de Marc Aureli. A continuació es construeix la balustrada que discorre en tot el costat oest de la plaça i es crea una nova façana en el *Palazzo dei Conservatori*, el disseny del finestral central ha sigut atribuït també a Giacomo della Porta i data del 1576. La façana es va completar l'any 1584 i la del *Palazzo del Senatore* al voltant del 1600. Una de les curiositats és que Miquel Àngel va conservar l'antiga torre del *Palazzo del Senatore*, no obstant aquesta va resultar danyada per un raig l'any 1577 i va ser reconstruïda per Martino Lunghi al 1583.

El duplicat del *Palazzo dei Conservatori* s'anomenarà *Palazzo Nuovo* i no es construirà fins al segle XVII, concretament entre 1603 i 1654.

El projecte original de Miquel Àngel i al qual Pius IV va adaptar les obres, el podem conèixer mitjançant els gravats d'Etienne Dupérac, documents que es van fer públics després de la mort de l'artista. Es tracta d'una reproducció exacta d'un dibuix de Miquel Àngel, no obstant no es tracta d'un disseny definitiu ja que com sabem l'artista mai va plasmar definitivament les seues idees a no ser que fora obligat en algun projecte. En aquests gravats trobem reflectits els aspectes més importants i destacats del procés i del projecte. Així doncs podem veure els canvis dels successors del mestre que realitzaren l'obra final.

¹ Guidetto Guidetti, arquitecte que va treballar sobretot a Roma, on entre altres va construir l'església de *S. Caterina dei Funari*, notable per la seua bella façana i va dirigir la construcció del convent de Minerva. Artista rellevant al manierisme, especialment a Roma. Va morir l'any 1564.

Etienne Dupérac: Projecte per a la *Piazza del Campidoglio*, Roma, 1569.

Actualment el *Palazzo dei Conservatori* i el *Palazzo Nuovo* s'han convertit en seu dels anomenats *Musei Capitolini*, un grup de museus que cobra vida al *Palazzo dei Conservatori* probablement al voltant de 1471 quan el papa Sixte IV decideix regalar al poble romà un conjunt d'estàtues de bronze provenint del Laterà de gran valor simbòlic com la Lloba Capitolina, la qual va instal·lar al pati del palau, convertint-se en el museu més antic del món. Després s'ampliarà amb la construcció del *Palazzo Nuovo* i les col·leccions Pau III i Pius V el qual va voler eliminar del Vaticà les escultures paganes.

Anàlisi formal

Per a comprendre el Capitoli cal fixar-nos en la seua estructura, la plaça a certa distància forma un espai tancat trapezoïdal on al seu centre es situa l'estàtua eqüestre. L'accés a la plaça es realitza mitjançant una llarga i àmplia escala anomenada *cordona*,² es tracta d'una rampa escalonada amb baranes balustrades a ambdós costats, que està emmarcada amb dues estàtues al final de la pujada i dues estàtues al seu inferior. Encara que té una forma molt similar a la d'una escala permet el trànsit de cavalls i rucs. Les rampes d'aquesta escala no són paral·leles, s'amplien cap a la seua part superior fet que origina un efecte de perspectiva falsa i que dona la sensació de que l'escala sembla més curta. Aquest efecte de perspectiva també el tenen les escultures que ens reben a la pujada de la *cordona*, mitjançant la grandària dels cavalls el qual es inferior al normal però que des del punt de vista de la pujada encaixa amb la visió donant la sensació d'estar proporcionat. Les estàtues amb gran monumentalitat que es situen coronant l'escala són paral·leles i idèntiques a cada costat com si es tractara del

² La paraula *cordona*, prové del substantiu italià *cordone* que significa «element lineal arquitectònic que remarca un límit», es tracta d'una escala amb pendent composta per línies transversals (*cordoni*) i que estan realitzades amb pedres o rajoles.

reflex d'un espill: dos joves amb capa i expressió serena, amb una anatomia molt ben tractada i que es centra al màxim detall en qualsevol tendó, múscul del cos i inclús cabells, acompanyants dels seus respectius cavalls, els quals es troben en moviment. Representats amb gran naturalisme, aquestes estàtues es troben situades al damunt de un pedestal molt similar al de l'estàtua central, decorats amb emblemes al davant de l'estàtua i cartelles ornamentals a cada costat, van ser situades enlloc per Gregori XIII l'any 1560 en aquest emplaçament. En la base de la *cordonata* trobem dos lleons de granit als quals se'ls ha atribuït origen egipci.

Al final de l'escala trobem la plaça del *Campidoglio* on els detalls escultòrics i ornamentals capten tota l'atenció. L'entrada a la plaça es troba envoltada per un conjunt de baranes balustrades que formen el costat més ampli del trapezi, decorades amb diverses escultures afegides amb posterioritat i des d'on parteixen dos edificis amb angle obert: el *Palazzo dei Conservatori* i el *Palazzo Nuovo*. Les façanes dels edificis bessons es troben unificades per un ordre gegantí amb grans pilastres llises, i distribuït en dos pisos; el pis inferior està entès com un pòrtic, realitzat amb caràcter rústic i que no es veu des de una certa distància. Aquest pòrtic es situa entre columnes i pilastres, descansa sobre un entaulament amb dues columnes jòniques en cada va tant a l'exterior del pòrtic com als edicles de l'interior on s'emmarquen finestres amb frontó triangular i la porta al centre baix de la finestra del segon pis que marca l'eix central. L'ordre gegantí es veu representat en les pilastres corínties que abasten les dues plantes fins arribar al pis superior, que s'unifica amb les gegantines pilastres adherint-se a les cornises i els arquitraus. Aquest segon pis contraposa el gegantisme amb les treballades finestres i frontons trencats, alternant formes concavoconvexes i triangulars com a marca de l'eix central. Tot el conjunt es corona amb un arquitrav sobre el qual es col·loca una balustrada clàssica ornamentada amb escultures en els eixos de les pilastres.

Miquel Àngel: Palazzo Nuovo, Plaça del Campidoglio, Roma.

El *Palazzo del Senatore* està realitzat de forma diferent, s'alça per damunt de les façanes dels edificis contigus, es distribueix en un conjunt de tres cossos on la planta baixa es tancada i sense columnes incloent bisellat, fet que dona un caràcter dur a l'edifici, el qual amaga unes masmorres al seu interior. Miquel Àngel va emprar les pilastres per ocultar l'edifici antic i com ornamentació, per tant sense cap tipus de funció estructural. Les parets del palau són robustes i amb fonaments sòlids, es constitueix per galeries superposades i terrasses destinades per adaptar-se a la topografia en el qual està situat, per evitar la diferència que suposa el vessant sud del turó del Capitoli i la vall del Fòrum Romà. En la decoració, a part de trobar pilastres sobresurten les cornises al pla inferior, i al pla superior sustentades per les pilastres. Entre cada conjunt de pilastres trobem dos cossos, el cos central on es situen les finestres que com al segon pis del *Palazzo dei Conservatori* combinen les formes triangulars i concavoconvexes i la porta com a marc central decorada amb garlandes, volutes i una cartel·la envoltada de formes circulars i per dos cornucòpies al superior. Al cos superior finestres quadrangulars, emmarcades en marcs tridimensionals i que al seu inferior es rematen amb guirlandes. Per sobre del palau destaca el campanar, reconstruït després de la destrucció de la antiga torre i coronat al seu cim per una estàtua femenina. El superior es troba coronat per una barana balustrada i amb escultures com la de la resta de palaus de la plaça.

La gran innovació d'aquest palau és la doble escalinata per la qual s'ascendeix a la gran sala de la planta noble, ja que es la primera volta que s'empra una escala d'aquesta mena en una façana palatina. Ocupa un espai mínim en la plaça i es converteix en l'emplaçament perfecte per situar diferents estàtues. La doble escala s'eleva per davant de la planta baixa decorada amb balustrades, no interromp la decoració de monumentals pilastres molt planes que es forma com a part de la decoració de la façana i que es situen com als palaus bessons entre finestra i finestra a tot el cos de l'edifici. L'escala fa una triple funció, en primer lloc entrada monumental al palau, en segon lloc com a connector entre el palau i la plaça i en tercer lloc com elegant fons arquitectònic amb les magnífiques estàtues fluvials que es situen al seu inferior.

Davant de l'edifici es situa una font, decorada al fons amb un nínxol on es situa una estàtua femenina seient i que es converteix en el centre de tot el grup escultòric. Als dos costats es situen dues estàtues colossals, seients i recolzades en dos grans i rectangulars pedestals.

Finalment cal que ens centrem en el paviment de la plaça, el paviment és de travertí en forma oval amb un dels extrems del oval més ample que l'altre i el qual s'introdueix a l'interior de la plaça dirigint-se cap a l'estàtua amb un conjunt de tres esglaons. Es tracta d'un paviment decorat amb una estrella corba que xoca amb els edificis que l'envolten creant un espai dinàmic. Està realitzat amb forma curvilínia inscrita dintre d'una el·lipse i que es centra en l'estàtua de Marc Aureli. Es divideix en dotze seccions i combina el color negre amb el blanc dibuixant un completa estrella que emmarca, com si es tractés d'una magnificació, l'estàtua central de la plaça. S'adapta

perfectament a la forma de la *cordonata* i la forma dels edificis que l'envolten creant un equilibri i una simetria exquisida.

Miquel Àngel: Paviment de la plaça del *Campidoglio*, Roma.

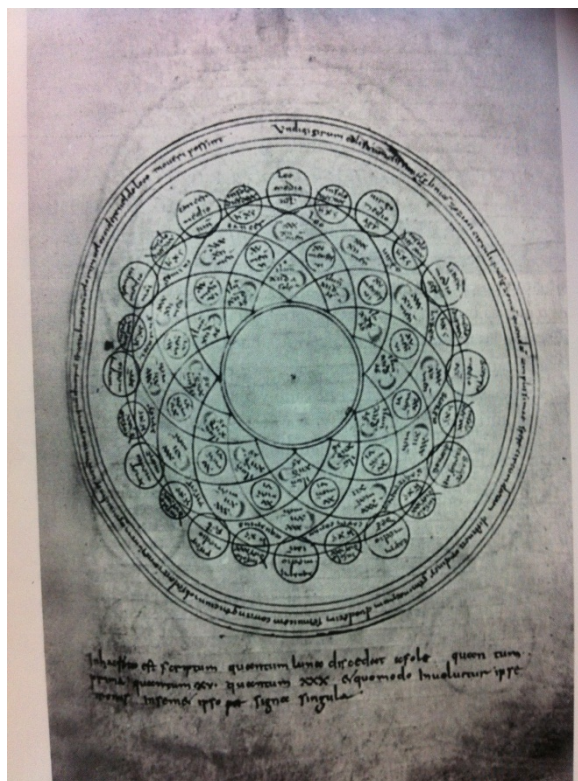
Aproximació al significat

Per comprendre el que es sent i el que pretenia Miquel Àngel donar-nos a entendre quan va realitzar aquesta obra cal que entenguem l'estil de l'artista. Com Charles Tolnay indica al seu llibre «Qualsevol que, deixant enrere els carrerons de la ciutat, ascendeixi lentament la majestuosa *cordonata*, es trobarà, una vegada en el cim del turó, no davant del caos, sinó davant d'un món regit per l'ordre» (Tolnay, 1975).

La composició que Miquel Àngel vol crear en aquesta obra s'aconsegueix mitjançant l'oposició entre l'oval que ocupa el centre de la plaça amb el seu paviment corresponent i l'espai trapezoïdal format pels edificis i la balustrada. Dóna una forma diferent a l'espai en lloc de subordinar la planta a l'espai tancat; l'oval que es situa en el sol representa la forma centrífuga mentre que als edificis que l'envolten es materialitza la força centrípeta. No es tracta d'una construcció realitzada en perspectiva com si es tractés d'una construcció de l'antiga Grècia. És un mer exemple d'açò que els edificis d'ambdós costats no són paral·lels, es tracta d'un organisme animat amb forces pròpies per aconseguir que aquesta concepció de perspectiva naixca per el seu propi peu. El Capitoli és un dels més visibles exemples de l'evolució de l'artista cap al manierisme, el que es busca es la visualització de l'aspecte exterior com si fora l'interior, aconseguir que la bellesa d'allò que es veu exteriorment s'endinse en la pròpia ànima. L'espectador queda desequilibrat quan descobreix aquesta arquitectura, «sent moviments de repulsió

però al mateix temps d'atracció, no sap cap on decantar-se» (Heydenreich i Lotz, 1992). Podríem dir que l'obra interactua de forma perfecta amb aquell que la visita creant, inclús, sensació d'angoixa, provocant que l'espectador reste descol·locat sense saber que fer o on anar.

L'oval central ha desenvolupat diferents teories sobre la seua simbologia. El lloc on destaca l'estàtua de Marc Aureli ha estat identificat per Tolnay com un disseny relacionat amb la denominació del *Campidoglio* com *Caput Mundi* durant l'Edat Mitjana, representant als dotze apòstols entorn a la figura central de Crist adoptant i relacionant-ho amb la forma dels signes astrals. La creença es basa en què la forma pretendria representar la corba del globus terraquí. Les dotze seccions de l'el·lipse realitzades per línies radials o per triangles recorden el recurs utilitzat en l'antiguitat per als símbols del zodíac, en al·lusió a la cúpula celestial o a la música de les Esferes Celestials (Lehmann, 1945: 1 i ss.); el tractament que fa Miquel Àngel és semblant al tipus de *schemata medieval* de forma circular, utilitzat per coordinar el cicle lunar amb altres elements com les hores o el zodíac. La imatge que tenim a continuació és un exemple d'aquests *schemata* entre molts altres. Aquest procedeix d'un manuscrit del segle X, *De Naturaleza Rerum* de sant Isidor de Sevilla. Ací els cicles lunars i els signes difereixen del de Miquel Àngel en no ser ovals fet que s'explica com un prejudici estètic ja que en l'arquitectura abans del segle XVI es preferia el cercle i Miquel Àngel utilitza l'oval com innovació.

Isidor de Sevilla: *Schema* cosmològic, *De naturaleza rerum*, manuscrit del segle X.

L'arquitecte-arqueòleg Pirro Ligorio va identificar els Dioscurs erigits 1560 com procedents de l'antiga Curia de Pompeu, i la seua associació amb aquest heroi republicà faria que la parella de domadors de cavalls fora del gust dels representants del poble i també del pontífex. Junt als Dioscurs es situaren en a la vora de la terrassa dos natures mortes de temàtica militar, d'origen imperial procedents d'un aqüeducte proper a les muralles de la ciutat. Al *Palazzo dei Conservatori* com ja hem dit es situa un conjunt d'estatuària al voltant de la font. Aquest conjunt és reconegut com la representació de les divinitats fluvials. Al centre del grup es situa Minerva entronitzada i amb els seus atributs corresponents, ataviada amb una llança i un casc amb plomall com atribut guerrer, després va ser transformada en la deessa Roma. Les estàtues dels costats es reconeixen com el riu Nil a l'esquerra de l'observador i el riu Tíber a la dreta, el Tíber al seu origen representava el riu Tigris però més tard es va convertir en Tíber sent substituït el tigre pel llop. Al campanar i protegida per el parallamps trobem l'estàtua de la patrona de l'antiga Roma: Minerva.

Als extrems de la plaça es situen decoracions amb gran caràcter simbòlic, trobem columnes, «[...] es tracta de columnes, per a ser més clars en aquest punt, les columnes són mil·liaris de la *Via Appia*» (Ackerman, 1961: 163) com a símbol de poder sobre les que es situen unes esferes, que fan al·lusió al domini romà sobre el mon. També als salons del *Palazzo dei Conservatori* trobem frescs de la història de Roma republicana fet que dona prestigi a aquest tema.

Els edificis bessons organitzen l'estructura de la plaça, aquests dos edificis, que no son paral·lels sinó que s'obrin cap al fons, creen un joc de perspectiva falsa que dona major profunditat a l'espai tancat, i al mateix temps ens dirigeix la vista cap a l'edifici del Senat. Amb l'ornamentació que empra, trenca l'harmonia dels elements clàssics i introdueix l'ordre gegantí i el doble ordre, elements sense funció però que serveixen per potenciar la llum i el clarobscur, aportar dramatisme i monumentalitat al mateix temps que trencar les regles clàssiques en convertir la planta baixa en més buida que la primera.

Per últim, cal dir que aquesta plaça serà el model a seguir per a les places tancades o en forma de saló del barroc, places tancades que intentaran ser imitades en èpoques posteriors però que mai aconseguiran aquest joc visual i conjunció d'elements tan bé com ho va fer Miquel Àngel.

Bibliografia

ACKERMAN, J. Y NEWMAN, J. [1997]. *La arquitectura de Miguel Ángel*, Madrid, Celeste Ediciones.

ARGAN, G.C. [2012]. *Michelangelo*, London, Pall Mall Press.

BENEVOLO, L. [1972]. *Historia de la arquitectura del Renacimiento*, Madrid, Taurus.

CONDIVI, A. [2007]. *Vida de Miguel Ángel Buonarroti, edición de David García López*, Madrid, Akal.

GRENDLER, P.F. [1999]. *Encyclopedia of the Renaissance*, New York, Charles Scribner's Sons.

MURRAY, P. [1972]. *Arquitectura del Renacimiento*, Madrid, Aguilar.

STOKSTAD, M. [2008]. *Art History*, London, Upper Saddle River, Pearson Education.

TOMAN, R., [2007]. *El arte en la italià del Renacimiento: arquitectura, escultura, pintura, dibujo*, Madrid, Ullmann & Könemann.

VASARI, G. [2002]. *Las vidas de los más excelentes arquitectes, pintores y escultores italianos, Cimabue a nuestros tiempos*, Madrid, Cátedra.

VITRUBIO, M. [2011]. *Los diez libros de Arquitectura*, Madrid, Alianza Editorial.

ZÖLLNER, F. [2008]. *Miguel Ángel. 1475-1564: obra completa*, Köln, Taschen.